

ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА 4 / 87

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

СВЕТЛИНА НИКОЛОВА — Дмитрий Сергеевич Лихачов като изследовател на старите славянски литератури / 3

ИВАН РАДЕВ — Христо Ботев и Бачо Киро Петров / 12

ХРИСТИНА СТАНЕВА — Към функционалната характеристика на публицистичния стил / 22

МИХАИЛ МИХАЙЛОВ — Алеко Константинов и неговият „Бай Ганьо“ / 32

ЙОСИФ СИМЕОНОВ — Типология на словесната реакция спрямо информация в различните степени на модализация / 42

ЛЮДМИЛ ДУРИДАНОВ — За един валентен модел на анафоричното местоимение в старобългарски език / 49

ЖАК ЕСКЕНАЗИ — Бинарни структури при функционирането на чуждото литературно наследство / 55

НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

АЛЕКСАНДЪР НИЧЕВ — Десет етимологии / 65

КАТЯ КУЗМОВА — Багряна или полетът (Мотивът за полета на поетическия дух в стихосбирката „Вечната и святата“) / 71

ИВАН ХАРАЛАМПИЕВ — За израза „единомуу стран'ноу тръжновскыхъ с'трань“ у Константин Костенечки / 80

CONTENTS

ARTICLES

SVETLINA NIKOLOVA — Dmitriy Sergeevich Lihachev and His Studies of the Old Slavonic Literatures / 3

IVAN RADEV — Hristo Botev and Bacho Kiro Petrov / 12

HRISTINA STANEVA — Towards a Functional Characteristics of the Journalistic Style / 22

MIHAIL MIHAYLOV — Aleko Konstantinov and His Novel "Bai Ganyo" / 32

YOSIF SIMEONOV — A Typology of Verbal Reactions towards Information according to Various Degrees of Modality / 42

LYUDMIL DOURIDANOV — On a Valency Model of the Anaphoric Pronoun in Old Bulgarian / 49

JACQUES ESKENAZI — Binary Structures within the Foreign Literary Heritage and Its Functions / 55

SCIENTIFIC REPORTS AND PAPERS

ALEXANDER NICHEV — Ten Etymologies / 65

KATYA KOUZMOVA — Bagryana or the Flight (The Theme of the Soaring Poetic Spirit in the Collection of Poems "The Eternal and Sacred") / 71

IVAN HARALAMPIEV — On the Expression „единомуу стран'ноу тръжновскыхъ с'трань“ in the Works of Konstantin Kostenechki / 80

ЗА ЕДИН ВАЛЕНТЕН МОДЕЛ НА АНАФОРИЧНОТО МЕСТОИМЕННИЕ
В СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Изследвайки външната, формална структура на езика, понякога езиковедите се увличат и „забравят“, че съществува и една вътрешна, труднодоловима латентна форма¹, която поддържа динамичната асиметричност на езиковия знак (ако приемем думата /или монемата: Мартине 1961: 4—13/ като езиков знак и като основен съставен елемент на организираната цялост — фразата: Тениер 1965 : гл. 1:2). Затова, когато говорим за метафоричния ненапълно изчистен термин валентност, не трябва да пренебрегваме тази имплицитна семантична динамичност, под чието влияние се формира нова структурно-формална валентност на думите (Тениер 1965 : гл. 10) или монемите (Мартине 1961 : 4—15, 4—16). Дихотомията външна : вътрешна валентност даже и във формален аспект (Степанова 1967) води до терминологични неясноти. Дори донякъде стройната теория на зависимостите буди подозрение най-малко на две места — опозицията пълни : празни думи (Тениер 1965 : гл. 28), защото семантическият „пълнеж“ на думите зависи единствено от тяхната функция в речевия акт, и при абсолютизирането на глагола като семантичен „възел на възлите“ (Тениер 1965 : гл. 49 : 12, Хелбих /Шенкел 1973: 24 и сл.).

А сега нека се обърнем към един от основните принципи от теорията на зависимостите на Тениер (макар и не последователно спазван от самия него), че „истинската фраза е структуралната, чието копие е линейната“ (Тениер 1965 : гл. 6 : 10) и „да говорим, значи да обръщаме структуралния ред в линеен, докато да разбираме един език, значи да превръщаме линейния ред в структурален“ (Тениер 1965 : гл. 6 : 4). През призмата на този ясно формулиран принцип нека се опитаме да обхванем структурно-семантическата характеристика на отдалечено в средновековието явление, опростено наричано замяна на винителната форма на анафоричното местоимение и с неговата родителна форма *ѣго*. Формирането на родително-винителната форма *ѣго* още със самото си название ни насочва към изгласването на някакви синтагматични противоречия и заключването им в рамките на морфемата *ѣго*.

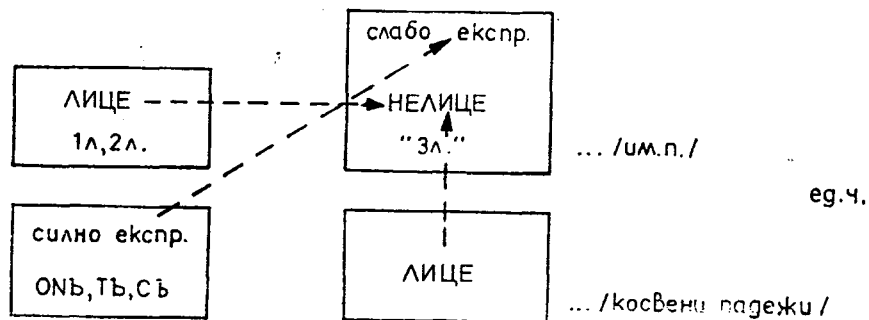
¹ Ако повече от половин век понятието „вътрешна форма“ не намира приложение в езиковедството, то е защото лингвистиката под влияние на морфологическата школа поставя в основата си Евклидовия постулат за релевантността на езиковите факти с материална форма (т. е. лансирайки като основа за анализ „външната форма“, известна ни още като повърхностна структура), а игнорира нейната иманентна „вътрешна форма“ (понятието, обзвело езиковедския анализ от В. фон Хумболт насам).

Приемайки, че в някои случаи се е извършила тази замяна, не трябва да абсолютизираме връзката ПРЕДИКАТ—ОБЕКТ, колкото и семантично компактна да е тя, а да се стремим да проникнем в атмосферата на речеви акт², за да не търсим като причина за замяната (его замества н) в несъществуваща тогава омонимия, преодолявана успешно с помощта на прозодическите средства³. Не ни остава нищо друго освен да се заровим в текстовете на малкото запазени паметници от този период (X—XI в.) с тяхната неумолима *scriptio continua*.

И така, нека се ограничим с разглеждането на една триада СУБЕКТ—ПРЕДИКАТ—ОБЕКТ, която стои в основата на пораждащия изтласкването на винителната (и именителната) форма синтагматичен конфликт. Дали поради недостатъчна структурно-семантична устойчивост и мотивираност първоначално и като субект (по-слаба кохерентност на връзката СУБЕКТ—ПРЕДИКАТ), а по-късно и като обект биват изтласкани от семантически по-експресивни елементи (онъ, тъ, съ с ясно изразена деиктическа функция — за субекта, респ. его семантически по-силно маркирано от н — за обекта). Не стоят ли пред нас плодотворите на един от първородните грехове на езика, на неговия непрестанен стремеж за максимална експресивност? Спори се дали е съществувало анафоричното местоимение н (им. п. ед. ч.) и тук разумните доводи (наличието му при сложните прилагателни в аглутиниран вид /Тениер 1965 : гл. 11/ като довършен, при относителните местоимения /нжи/ и някои други случаи /нъ и др./) свидетелствуват за една твърде активна морфема н, която не е могла да просъществува задълго самостоятелно, т. е. за нея са съществували две алтернативи:

- изтласкване от речевата синтагма (със или без замяна);
- аглутинация.

Анафоричното местоимение н не е било лично местоимение⁴, а е изпълнявало демонстративна и относителна функция (Куриц 1972 : 23—24), и то не достатъчно изразително (Селишев 1952 : 117—118). Когато развитието на косвените падежи на анафоричното местоимение започва да тегне към оформянето на категорията личност в старобългарския език (Куриц 1972 : 24), започва да се нарушава динамичното равновесие в структурните опозиции на системата. При осъществено давление от три посоки

² Когато говорим за евангелски текстове, трябва да имаме предвид, че те са се възприемали единствено слухово. Освен това са били четени напевно-декламационно (съдейки от наблюденията от съвременни църковни служби), което в повечето случаи води до семан-

анафоричното местоимение н (им. п. ед. ч.) бива изтласквано от речеви поток. За това на последно място вероятно спомага омонимията между им. п. ед. ч. (н=*ЈЬ) и мн. ч. (н=*ЈІ).

Далеч по-неясни са нещата при анафоричното местоимение н (като обект). Въпреки семантичката си нестабилност то не само се запазва за един относително дълъг период (IX—XII в.), но и прониква там, където родителният падеж си е създал стабилни позиции (при отрицание) не да ли на свѣштиникъ възложатъ н (Мк 4.21 Зогр., Мар.)⁵. Разбира се, тук само повърхностната структура на сегмента изисква родителен падеж при отрицание, докато неговата дълбочинна структура ни насочва към подтискане и разсейване на семантичката компактност на отрицателната частица не в синтагмата не да, която с прибавянето на въпросителната частица ли достига до риторична експресивност.

Ако не забравяме, че имаме работа с една твърде активна морфема, тогава не ще ни бъде трудно да забележим относително здравата семантична връзка ПРЕДИКАТ (глагол или причастие) — ОБЕКТ (анафорично местоимение н). Понякога тази дълбочинна връзка се експлицира върху повърхностната структура на изказа, и то в съвременните печатни възпроизводи (от XIX в. насам), където „за улеснение“ не се използва вече монотонната *scriptio continua* — повеѣ гъ его да продадѣтън Мт 18.25 Ас., и вѣдѣтън Мт 21.33 Мар., и сънемън онтън вѣ плѣштаницѣ Мк 15.46 Мар., и осѣдѣтън Мт 12.41 Мар. Неизменно възниква един резонен въпрос — какви противоречия (синтагматични и парадигматични) в динамиката на речеви акт довеждат до активиране на семантичните връзки в рамките на синтагмата ПРЕДИКАТ (глагол или причастие) — ОБЕКТ (анафорично местоимение н), така че се стига до поява на нова семантична валентност от страна не само на глагола (или причастията), но и на анафоричното местоимение н (вин. п. ед. ч.), резултат от което са:

1. Замяна на н с его в рамките на повърхностната структура на изказа.
2. Изтласкването на н от синтагмата на изказа.

И така, налице е един и същ процес — изтласкването на слабо експресивните н (като субект) и н (като обект) и замяната им с по-силно експресивни — съответно онъ, тъ, съ и его (семантически и акцентно маркирано). Кои са факторите, които спомагат за „отключването“ на безсъзнателния инстинкт към максимална експресивност? Нима „грешките“ при разговорната практика се промъкват неосъзнато от извършващия напевно-декламационното свещенодействие в разрез с кодифицирано-закостенелия евангелски корпус и стават причина за странна, трудно обяснима семантична валентност? Или писмената норма просто се огъва под натиска на осъзнато осъществяваната разговорна практика?

тическа неразчлененост на синтагмите в текста (изписвани със *scriptio continua* от точка до точка) и до своеобразна семиотическа непроницаемост.

³ Напевно-декламационното изпълнение на евангелския текст и липсата на всякакви сведения за прозодическите средства при старобългарски ни поставят пред сериозната дилема за съществуваща под въпрос омофония (н — съюз : н — анафор. мест. им. п. ед. ч. : н — анафор. мест. им. п. мн. ч. : н — анафор. мест. вин. п. ед. ч.).

⁴ Изобщо местоимението 3 л. ед. ч. представлява едно „нелице“ за разлика от 1 л. и 2 л. в опозицията ЛИЦЕ (1 л., 2 л.) : НЕЛИЦЕ (3 л.) и неговата употреба е само една метафора (Бенвенист 1966 : 256).

⁵ Вземам примера от Р. Вечерка (1963 : 205). Виж там (205—209) и други подобни случаи.

помагъ и Мт 4.5 Зогр.
въпросиша и Мт 12.10 Зогр.
нескоушааи и Мт 22.35 Мар.
привѣсть и Мт 17.16 Мар. Ас.
не възмогша ицаѣнти и Мт 17.16 Ас.

нарницагъ ꙗ га Мт 22.43 Мар.
га нарницагъ ꙗ Мт 22.45 Мар.
искаахъ вънести ꙗ Лк 5.18 Зогр.
искаахъ же ѡти ꙗ Ио 7.30 Зогр.

възлюбентъ ꙗ Лк 7.42 Зогр.
прѣданаи же и дастъ Мт 26.48 Остр.

молѣахъ и Ио 4.40 Зогр.
въпрашаахъ и Лк 3.10 Зогр.
да въпрасатъ и Ио 1.19 Зогр.
въпрашаахъ ꙗ Мк 9.28, 10.10, 10.17 Зогр.
ви и Ио 19.1 Зогр.
да ꙗ прѣдасть Мт 26.16 Зогр.
ниѣте и Мт 26.48 Зогр.
стрѣжаахъ ꙗ Мт 27.36 Зогр.
назираахъ ꙗ Мк 3.2 Зогр.
оугнѣтаахъ и Мк 5.24 Зогр.
иже ꙗ послаа Лк 5.23 Зогр.

Изоставяйки макронивото на разглеждания проблем, превключваме на микроново:

1. Повърхностната структура на изказа изисква употребата на родителен падеж, но тя носи и симптомите на разколебана генитивна валентност, вследствие на което срещаема факултативна употреба на винителен падеж.

А. Отрицателната частица не загубва своята семантическа самостоятелност, включвайки се в синтагмата не да ли, в която морфемата да потиска семантическата компактност на частицата не, а морфемата ли придава риторическа насоченост на цялата синтагма (Мартине 1961: 4—13) — не да ли на свѣштанникъ възложатъ и Мк 4.21 Зогр., Мар.

Б. Синтагмата да не подбужда в рамките на дълбочинната структура на изказа латентно позитивното противостояние на отрицателното съждение. Понякога тази позитивна информация се експлицира и върху повърхностната структура на изказа в конструкции от типа

Да не (отрицателно съждение) нъ (експлицирано позитивно
↳ (латентно позитивно съждение)

противостояние на отрицателното съждение) (за примери вж. Вечерка 1963: 206). Тази латентна или експлицирана положителна информация неизменно довежда до факултативната употреба на винителен падеж дори в съвременния руски език (Крокит 1978).

В. Потискането на семантичната компактност на отрицателната морфема не се извършва и в рамките на отделни отрицателни глаголи, при

⁶ Не е нужно да се привеждат гръцките съответствия, защото се касае за типично общо-славянско явление.

помагъ его Мт 4.8 Зогр.⁶
въпросити его Мт 22.46 Зогр.
нескоушаа его Мт 22.35 Сав.
привѣсть его Мт 17.16 Сав. Остр.
не могъ его ицаѣнти Мт 17.16.
Мар. Сав.

га его нарницагъ Мт 22.43 Сав.
нарницагъ его га Мт 22.45 Сав.
искаахъ вънести его Лк 5.18 Сав.
искаахъ же его пакы ѡти Ио 10.39
Зогр.

възлюбентъ его Лк 7.42 Ас.
прѣданаи же его дастъ Мт 26.48
Зогр.

молѣахъ его Ио 4.40 Остр.
въпрашаахъ его Лк 3.10 Остр.
да въпрасатъ его Ио 1.19 Остр.
въпрашаахъ его Мк 9.28 Остр.
ви его Ио 19.1 Остр.
да его прѣдасть Мт 26.16 Остр.
ниѣте его Мт 26.48 Остр.
стрѣжаахъ его Мт 27.36 Остр.
назираахъ его Мк 3.2 Остр.
оугнѣтаахъ его Мк 5.24 Остр.
иже послаа его Ио 5.23 Остр.

които най-често префиксалните морфемни „подпомагат“ коренните, за да се извърши трансформация в семантичната валентност на глагола и следователно да се достигне до повече или по-малко последователната употреба на винителен падеж (вместо родителен при отрицание). Красноречив пример в това отношение е глаголетъ въз-ни-на-внд-ѣ-ти (Вечерка 1963: 205).

Г. Подтискане на отрицанието на едно съждение и вследствие на това ограничаване на обсега на генитивната валентност може да се постигне посредством семантично взаимодействие с втори глагол, утвърждаващ някаква информация:

намален обсега на генитивната валентност	II глагол
не могъ его не възмогша не обрѣтѣше кждоу	ицаѣнти Мт 17.16 Мар. Сав. ицаѣнти и Мт 17.16 Ас. вънести и Лк 5.19 Зогр.

Д. Посредством взаимодействие с втори глагол може да се намали дори обсега на стабилна генитивна валентност и да се достигне до факултативна употреба на винителен падеж:

намален обсега на генитивната валентност	II глагол
искаахъ же искаахъ же его пакы ѣко искаахъ его нюдѣн искаахъ его хотѣахъ хотѣахъ его пакы	ѡти и Ио 7.30 Зогр. ѡти Ио 10.39 Зогр. оугнѣти Ио 7.1 Зогр. оугнѣти Лк 5.16, 5.18 Зогр. ѡти и Ио 7.44 Зогр. ѡти Ио 7.44 Ас.

2. Непрестанното синтагматично и парадигматично взаимодействие на семантични структури води до динамично компенсиране на семантичните аномалии на линейния ред. Въпросно-ответната редундантност в разговорната практика оказва някакво (неосъзнато или осъзнато) въздействие, създавайки у говорещия субект определена дълбочинна насоченост (кого→яго, а не н).

Но нека отново се върнем към микроновото на нашия анализ.

А. Появата на апозиционна семантична редундантност явно е недостатъчна, за да се избегне дублетната опозиция н : его:

нарницагъ ꙗ га Мт 22.43 Мар. нарницагъ его га Мт 22.45 Сав.
га нарницагъ ꙗ Мт 22.45 Мар. га его нарницагъ Мт 22.43 Сав.

Б. Понякога анафоричното местоимение (като обект) бива изтласкано, но семантичната валентност на глагола се променя, така че глаголетъ се трансформира в своя авалентен тип (Тениер 1965: гл. 98), което поражда дублетната опозиция н : ∅:

раба възвѣзѣте и Мт 25.30 Зогр.
раба възвѣзѣте Мт 25.30 Мар. Ас. Сав.
съвзавѣше ꙗ ѣса ꙗ прѣдана и Мт 27.2 Мар. Ас.
съвзавѣше ꙗ вѣдоша ꙗ прѣдана Мт 27.2 Зогр.
възше ꙗ за ланнѣхъ прѣнаша ꙗ Мк 14.65 Зогр.
възше за ланнѣхъ прѣнаша и Мк 14.65 Мар.

свѣдѣкъше і . . . і оставше і елѣ живѣ сѣшѣ Лк 10.39 Зогр. Ас. Сав.
 свѣдѣкъше н . . . оставше елѣ живѣ сѣшѣ Лк 10.39 Мар.
 і азъ видѣхъ і і свѣдѣтельствовахъ Йо 1.34 Зогр.
 і азъ видѣхъ і і свѣдѣтельствовахъ Йо 1.34 Мар.

В. Поява на неустойчива апозиционна семантична „подкрепа“ от втори глагол:

искаахъ вънести і Лк 5.18 Зогр.
 искаахъ вънести его Лк 5.18 Сав.
 слышаахъ н Мк 6.55 Зогр.
 кѣто можетъ его слоушати Йо 6.60 Зогр.
 н емѣ н даваѣаше гла Мт 18.28 Ас.
 н имѣ его внише н гла Мт 18.28 Сав.
 н имѣ даваѣаше н гла Мт 1.28 Мар.
 искааше . . . да і прѣдасть Мт. 28.16 Зогр.
 искааше . . . да кго прѣдасть Мт 26.16 Остр.

Г. Проява на апозиционна семантична редундантност и „подкрепа“ на втори глагол:

Прѣданы же н дасть . . . егоже . . . Мт 26.48 Зогр.
 Прѣданы же его дасть . . . егоже . . . Мт 26.48 Остр.

Д. Проява на стабилна семантична генитивна валентност, т. е. наличие е един затвърден резултат от трансформацията (един изяснен тип на родително-винителен падеж на анафоричното местоимение, при което семантичната опозиция се сменя на друго равнище в его):

тогда остави его дѣволъ Мт 3.5, 4.11 Зогр.
 і поставлѣ ѣтъ его подѣ спѣдомъ Мт 5.15 Зогр.
 възъвавамъ его рече Лк 7.39 Зогр.

Така колебанията в семантичната валентност в опозицията винителен падеж : родителен падеж (на нивото на повърхностната структура на изказа) довеждат до определен резултат (макар и не краен), до изтласкването на семантичната антиномия на дълбочинно-структурно ниво в морфемата его. Така семантичната опозиция остава маркирана единствено от формалния етикет — родително-винителен падеж.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бенвенист 1966 — Benveniste, E. Problèmes de linguistique générale. I. Paris.
 Вечерка 1963 — Вечерка, Р. Синтаксис беспредложного родительного падежа в старославянском языке. — В: Исследования по синтаксису старославянского языка. Прага, 183—223.
 Крокет 1978 — Crockett, D. The scope of denial in Russian. — Lingua, 2—3.
 Курц 1972 — Kurz, J. Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka. Praha.
 Мартинет 1961 — Martinet, A. Éléments de linguistique générale. Paris.
 Селищев 1952 — Селищев, А. М. Старославянский язык. Москва.
 Степанова 1967 — Степанова, М. Д. О „внешней“ и „внутренней“ валентности слова. — Иностранные языки в школе, № 3, 13—18.
 Теннер 1965 — Tesnière, L. Éléments de syntaxe structurale. Paris.
 Хелбих/Шенкел 1973 — Helbig, G./W. Schenkel. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig.